

MEDGYESY S. NORBERT

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
BTK Történettudományi Intézet
Budapest, Magyarország
medgyesysnorbert@gmail.com

Teológiai érvelések, hitoktatás és misztériumábrázolás a 18. századi csíksomlyói ferences színpadon (2.)

Summary: In the grammar school of Csíksomlyó (Șumuleu Ciuc), a Franciscan site of Marian pilgrimage in Transylvania, 104 school plays were produced by the pupils between 1721 and 1786. These were predominantly mysteries in the vernacular: Good-Friday Passions, Judgement-Day Dramas and the odd play for Corpus Christi Day or the Assumption. This annual tradition of education as well as pastoral care preserved the characteristics of mediaeval West European mysteries for the longest time and in the farthest geographical location. This paper addresses the question of how these mysteries presented theological or dogmatic facts as staged *Poor Man's Bibles*, that is, theatrical catechesis. The first part examines the 106 types of New Testament scenes and their 71 Old Testament antitypes. The following Roman Catholic dogmas were staged in Csíksomlyó: the Trinity; the Creation of the World; the Fall of the Devils; the Fall of Humanity; the Incarnation of the Christ (the so-called Heavenly Trial, Proces de Paradis); the Immaculate Conception, Virginity, Assumption, and Intercession of the Virgin Mary (Maria Advocata); the doctrine of the Eucharist. The theological teachings were cast in the form of human and allegorical figures and presented by the grammar-school students to a numerous and predominantly illiterate audience on a three-level stage, in mother-tongue performances of illustrative verse, in a style adequately sacred as well as easy to comprehend.

Keywords: Csíksomlyó (Șumuleu Ciuc, Schomlenberg, present-day Romania), Joannes Kájoni, Franciscan Grammar School, mystery, Passion drama, Drama of the Assumption, Drama for Corpus Christi Day, Heavenly Trial

(Himmelsprozess, Proces de Paradis), doctrine of the Trinity, Incarnation of the Christ, Creation, Mariology, Maria Advocata, Poor Man's Bible (Biblia Pauperum)

(Translated by Boldizsár Fejérvári)

3. Cur Deus homo? A megtestesülés égi pöre a csíksomlyói misztériumjátékokban

Ádám bűnbeesésének bemutatását,¹ a paradicsomjelenetet (pl. 1731, 1744, 1748, 1766, 1768) az égi pör követi a passiójátékokban. A csíksomlyói misztériumjátékok középkori történeti rétegéhez tartozik az égi pör vagy más néven mennyei vita, amely Krisztus megtestesülését, illetve kereszthalálát hivatott eldönteni Deus Pater udvarában. A pert gyakran valóságos jogi formulákkal jelölték a darabok szerzői, főként az 1755-ben színre vitt misztériumban: például Judicium, Advocatus, Prókátor, Judex, Majestas Offensa, Approbatio, Confirmatio. A mennyei, allegorikus procedura szereplői rendszerint az Ószövetség pátriárkái, prófétái, esetleg királyai, valamint az allegorikus figurák, legtöbbször Misericordia (Irgalmasság), Justitia (Igazságosság), Amor (Szeretet), Dolor (Fájdalom), Sapientia (Bölcsesség), Innocentia (Ártatlanság).

A csíksomlyói misztériumdrámák szerkezetében az égi pörnek többféle helye lehet. Olvashatunk olyan darabot, amelyben az égi pör – a teológiai okoknak megfelelően – az Ádám- (para-

¹ Ádám-jelenetek kiadása a történeti (1629–1800) betlehemes játékok szövegében: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*. A magyar, latin és német nyelvű forrásokat feltárta, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: KILIÁN István. A zenei vonatkozásokat feltárta és közreadja: KÖVÁRI Réka. A szlovák nyelvű forrásokat feltárta és közreadja: KOVÁCS Eszter. A kötetet szerkesztette, lektorálta és az előszót írta: MEDGYESY S. Norbert. Ráció Kiadó, Budapest, 2017, nr. 2, 6–8.

dicsom-) jelenet után következik: 1731-ben (Előjáték),² 1748-ban³ (Scena 3–4.), 1766-ban (Scena 6.)⁴ és 1768-ban⁵ (Scena 4.). A második fő csoport esetében a színjáték a Prologus után közvetlenül a mennyei perrel kezdődik: az 1727-ben (Scena 1–5.),⁶ az 1733-ban (Scena 1–2.),⁷ az 1767-ben (Scena 1.)⁸ és az 1769-ben⁹ (Scena 1.) színre vitt misztériumok szerint. A harmadik csoportba az 1755-ös misztériumdrámát¹⁰ sorolhatjuk, melyben nagypéntek hajnalán, Krisztus vérrel verejtékezése után ül össze az újszövetségi szereplőket is felvonultató mennyei tanácskozás (Scena 7., 9–11.). Negyedik kategóriaként említhetjük az 1736-os (Scena 1.)¹¹ és az 1740-es (Scena 6. Evangelica) passiójátékot,¹² melyben a Szentháromság személyei döntenek el a Verbum megtestesülését,

² Demeter Júlia munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák I., i. m.*, 2009, 527–535. (E dráma 208–294. sora, eredetileg a paradicsomjelenettel: Scena 1., 72–294. sor.)

³ *Liber Exhibens...*, 665–692.

⁴ *Liber Exhibens...*, 461–491. A dráma szövege eddig két alkalommal jelent meg nyomtatásban: FÜLÖP: *Csiksomlyói...*, i. m., 1897, 215–220. és Nagy Szilvia munkájaként: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 2003, 573–578.

⁵ *Liber Exhibens...*, 492–512.

⁶ Kilián István sajtó alá rendezésében: *Ferences iskoladrámák I., i. m.*, 2009, 353–381. (A darab 1–851. sora.) Az Ádám-siralmat kiadta: MEDGYESY S.: *A csiksomlyói ferences misztériumdrámák*, i. m., 2009, 392–394.

⁷ Demeter Júlia munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák I., i. m.*, 2009, 601–612. (A dráma 56–373. sora.)

⁸ PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Az Inductio de Passione Christi című csiksomlyói iskoladráma*. In: *Írók és művek a XVII–XVIII. században*. Szerk. LANCSÁK Gabriella–HARGITTAY Emil. Budapest, 1984, 131–140. (Teljes dolgozat: 131–201; ELTE Acta Iuvenum)

⁹ *Liber Exhibens...*, 512–530.

¹⁰ *Liber Exhibens...*, 98–115.

¹¹ Kiadta: MEDGYESY, A *csiksomlyói ferences misztériumdrámák*, i. m., 2009, 223–226; Pintér Márta Zsuzsanna munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák I., i. m.*, 2009, 757–759. (A dráma 61–124. sora.)

¹² *Liber Exhibens...*, 1188–1230.

ahogy tanulmányunk I. részében már kifejtettük. Ebből látszik, hogy az égi per nem feltétlenül kapcsolódik a paradicsomjelenet-hez. Külön csoportot alkothatnak azok az égi pört előadó szcé-nák, melyekben egy-egy ószövetségi szereplő ajkáról Krisztus szenvedésének egy-egy praefigurációja hangzik el. Ezen darabok közé tartozik az 1727-ben, 1733-ban, 1755-ben és 1769-ben előa-dott passiójáték.

a) Az égi pör teológiai, közép- és barokk kori irodalmi háttere

Az égi pör háttere a középkori teológiai traktátusokban ke-resendő. A skolasztikus filozófia és teológia legnagyobb alakja, a Domonkos-rendi Aquinói Szent Tamás (1225–1274) *Summa theologiae* című művének harmadik részében fejt ki, hogy mi-lyennek kell lennie a megváltásnak. Szent Tamás szerint az em-bernek kell elégtételt tennie az ember által elkövetett ősbűnért. Mivel az ősbűn a Végtelent, az Istent sértette, ezért a Végtelen-nek kell elégtételt tenni. Az igazságosság, a *iustitia* kívánja, hogy az ember által elkövetett bűnért ember adjon elégtételt. Isten az igazságosság címén kérte az engesztelést. Hogy az elégtétel vég-telen legyen és ember cselekedje, ezért volt szükség az Isten Fi-ának megtestesülésére. Az Istenembernek kellett megadnia az elégtételt.¹³ Ugyanezt a kérdést boncolgatja még Szent Tamást megelőzően, hasonló következtetésekre jutva Canterbury Szent Anzelm (1033–1108) is *Cur Deus homo?* című teológiai dialó-gusában. A műben Anzelm apát beszélget egyik szerzetesével, Bosóval. Bosó veti fel a hitetlenek nézetét, miszerint méltatlan, hogy Isten leszálljon, emberré legyen, szenvedjen és meghaljon.

¹³ S. THOMAE Aquinatis OP: *Summa Theologica* IV. Parisiis, Sumptibus P. Lethielleux, Bibliopolae Editionis, 1888. De Incarnatione: 1–347. A Csíksom-lyón őrzött példány: THOMAS de Aquino: *Summa Theologica*. Treviso, Michele Manzolo, 1476. CsSzM Ltsz. 6182. (Könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei, i. m., 1999, 181, nr. II. 81.)*

Szent Anzelm válasza: a bűnért elégtétel jár, és ezt az ember önmagától nem tudja megadni. Ezért volt szükség az Ige (Verbum) megtestesülésére.¹⁴ A csíksomlyói drámák égi pöre kapcsán mégis elsősorban a 13. századtól egyre fejlődő, Alexandrus Halensis, Szent Bonaventura és Boldog Duns Scotus nevével fémjelzett ferences teológiai iskola tanítását kell áttekintenünk. A ferences Szent Bonaventura (1221–1274) (Doctor Seraphicus) Szent Tamáshoz hasonlóan magyarázza a megváltás szükségességét. Boldog Johannes Duns Scotus szerint Krisztus megtestesülése úgy jelenik meg, mint az isteni megkegyelmezés sok lehetséges módjának egyike. De a színjátékok logikai sorrendet állítanak fel az ősbűn és Krisztus kereszthalála között: ha nem lett volna Ádám bűne, nem kellett volna Jézusnak a kereszten meghalnia. Scotus ellenben azt a nézetet vallja, hogy Istennek az eredeti bűn bekövetkezésétől függetlenül és a megtestesült Ige elégtétele útján bekövetkező megváltástól függetlenül is az volt a szándéka, hogy a második isteni személy emberré legyen. Isten örök tervei között ez szerepelt. Erről már korábban értekezett a ferences teológia első számottevő alakja, Alexandrus Halensis (1170–1245) is (*Summa theologica* III. 2, 13), majd Szent Bonaventura erősítette meg 9 tételben Duns Scotus nézeteit.¹⁵ Az elmondottak alapján állíthatjuk, hogy Laskai Osvát és ennek nyomán a csíksomlyói misztériumdrámák égi pörei sokkal inkább a ferences teológiai iskolát időben megelőző teológiai nézetet vallanak. Ezt a korábbi, ókeresztény felfogást tükrözi a 4. századból már dokumentálható húsvéti örömeinek, az *Exsultet*. Ebben az énekben felfedezhető a drámákból már idézett logikai sorrend: „O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est! O felix culpa,

¹⁴ ANSELMUS Cantuariensis: *Cur Deus homo?* In: Jean-Paul MIGNE: *Patrologia Latina*, CLVIII, 577.

¹⁵ SCHÜTZ: *A klasszikus ferences teológia...*, i. m., 1926, 133–184.

quae talem ac tantum meruit habere Redemptorem.”¹⁶ Valójában ez azt jelenti, hogy Ádám vétke annyiban volt „szükséges”, hogy Isten ezáltal döntötte el a megváltás rendjét: előre figyelembe véve Ádám vétkét, örök időktől fogva elhatározta, hogy elküldi Fiát a földre. A középkor ezt szó szerint értelmezte.¹⁷ Ebből ered még a barokk misztériumdrámákban is megjelenített logikai sorrend.

A megváltást eldöntő vitának kezdetben két része volt: az Ordo Prophetarum (Próféta-játék) névvel illetett liturgikus dráma, amely egy pseudo-augustinusi beszéd, a *Sermo contra Judaeos et Paganos et Arianos de Symbolo*¹⁸ (5. század) nyomán keletkezett bizánci hatásra. Az allegorikus figurákat felléptető megváltás-pör, a tulajdonképpeni égi pör (Proces de Paradis) Pseudo-Bonaventura (Johannes de Caulibus?) *Meditationes vitae Christi* című népszerű gyűjteményére (13. század) vezethető vissza.¹⁹ A mennyei vita allegorikus szereplőit, mint „Isten lányait” a középkori misztika a 84. zsoltárból származtatta, ez adta Pseudo-Bonaventura kiindulási pontját is: „Misericordia

¹⁶ „Ó Ádámnak valóban szükséges vétke, mert Krisztus halála lett eltörölője annak! Ó áldás-termő (szerencsés) vétek, melyhez ilyen és ily nagyszerű Megváltó illet!” (Dobszay László fordítása. In: BARSÍ Balázs–DOBSZAY László: „Íme, most fölmegyünk Jeruzsálembe.” *Hitünk misztériumai a nagyheti liturgiában.* Márton Áron Kiadó, Budapest, 2001, 146.)

¹⁷ BARSÍ–DOBSZAY: „Íme, most fölmegyünk...”, i. m., 2001, 146–147.

¹⁸ *Sermo contra Judaeos, Paganos et Arianos sermo de Symbolo.* In: MIGNE: *Patrologia Latina*, 42, 1117. Elemzi: RUH, Kurt: *Pseudo-Augustinus: Sermo contra Judaeos, Paganos et Arianos sermo de Symbolo.* In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon* 11. Begr. von Wolfgang STAMMLER, fortgef. von Karl LANGOSCH. Hrsg. von Kurt RUH. Verlag de Gruyter, Berlin–New York, 2004, 188.

¹⁹ KARDOS Tibor: *A magyar színjáték kezdetei.* Színháztudományi Intézet, Budapest, 1960, 57; *Régi Magyar Drámai Emlékek I.* [RMDE] Szerk. KARDOS Tibor–DÖMÖTÖR Tekla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 83–113.

et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax osculatae sunt.”²⁰ A karácsonyi, ókeresztény eredetű matutinum-olvasmányból a középkorban liturgikus játékká, majd misztériumdráma²¹ részévé alakult a jelenet. Az iskoladrámákban továbbörökített formában ismert égi pör elsőként Eustach Marcadé (1414–1440) *Passion d’ Arras* néven számontartott játékában és a francia ferences zenész, színdarabrendező, teológus magiszter, Arnoul Gréban (1420–1471) *Passion de nostre saulveur Jhesu Christ* című misztériumdrámájában (Párizs, 1448) fordul elő.²² A prófétajáték Magyarországon először a ferences Temesvári Pelbárt

²⁰ A zsoltáridézet fordítása: „Az irgalmasság és a hűség megtalálják egymást, az igazság és a békeség megcsókolják egymást.” (Ps. 84,11). A fordítás alapja: *Psalterium latino-hungaricum. Latin-magyar zsoltároskönyv*. KÉSZ Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom, Budapest, 1999, 213. Háttérelmzés: *Marienlexikon II*. Hrsg. Remigius BÄUMER–Leo SCHEFFCZYK. EOS Verlag, Sankt Ottilien, 1989, 703–704.

²¹ Limoges, Laon, Tours, Roven (Rotomagen) 9–14. századi liturgikus keretek között megszólaló megtestesülés-drámáját kiadta: YOUNG, Karl: *The Drama of the Medieval Church II*. Clarendon Press, Oxford, 1933, 126–165; az einsiedelni misztériumjáték (11–12. század) prófétajelenetét közölte: MONE, Franz Joseph: *Schauspiele des Mittelalters I*. Kalsruhe, 1846, 10–12; a Benediktbeurer Weihnachtsspiel (1230-as évek) prófétajelenete olvasható: *Das Drama des Mittelalters III. Passionsspiele. Weihnachts- und Dreikönigsspiele. Fastnachtsspiele*. Hrsg. Richard FRONING. Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, é. n.

²² A dráma megjelent: GREBAN Paris et GREBAN Raynaud: *Le Mystere de la Passion d’ Arnoul Gréban*. Paris, 1878. Újabb kiadás: *Le Mystère de la Passion d’ Arnoul Gréban*. Éd. Otto JODOGNE. Paris, 1965. Gréban forrásai között olvashatók a korabeli teológiai és egyháztörténeti irodalom legismertebb tételei: Pseudo-Anselm, azaz Ralph, d’Escures canterbury érsek (†1122) *Interrogatio Sancti Anselmi de Passione Domini* című műve; az itáliai ferences Pseudo-Bonaventura (Johannes de Caulibus?) *Meditationes vitae Christi* című népszerű gyűjteménye (13. század), Petrus Comestor (1100–1179) *Historia scholastica seu historiae ecclesiasticae libri IV*. bibliai történetírása, a francia ferences Nicolaus de Lyra *Postilla litteralis super totam Bibliam* (1322–1331) című egezetikái műve, az itáliai domonkos hagiográfus, Jacobus de

Stellarium Coronae benedictae Marie virginis in laudem eius pro singulis predicationibus elegantissime captatum című sermo-gyűjteményében (Hagenau, 1498) olvasható.²³ A csíksomlyói misztériumjátékok mennyei vitájának tényleges forrása a *Makula nélkül való tükör* (1712) 69. része, amely a *Miként tartatott Tanács az ártatlan JESUSra* címet viseli.²⁴ A *Makula nélkül való tükör* című, igen népszerű Jézus- és Mária-életrajz forrása, mintája Martin von Cochem kapucinus szerzetes *Das grosse Leben Christi* (Mainz, 1677) című műve volt, amely cseh közvetítéssel került a magyar fordítóhoz,²⁵ a klarissza Újfalusi Judithhoz, aki elsőként Nagyszombatban, 1712-ben adta ki művét *Makula nél-*

Voragine *Legenda aurea* (1255–1266) életrajzgyűjteménye, végül legfőképpen Aquinói Szent Tamás *Summa Theologica* (1265–1274) kézikönyve.

²³ A prófétajáték felirata: *De sanctorum patrum desiderio et exortatione pro incarnatione Christi, sub processus historico et devoto*, azaz: A Szentatyák kívánságáról és könyörgéséről Krisztus megtestesüléseért, históriás és áhítatos módon. A legalább 21 valóságos (Szentháromság tagjai, őszövétségi személyek) és allegorikus szereplőt felvonultató dramatikus prédikációt minden bizonnyal Budán, 1483 táján adták elő. A prófétajáték helye a sermo-gyűjteményben: Liber I. Pars I. Articulus 3. OSZK Inc. 536. Említi: KARDOS: *A magyar színjáték*, i. m., 1960. 58; Kiadta: RMDE I, i. m., 1960, 313–348. Csíksomlyói példány: TEMESVÁRI: *Stellarium...*, Lyon, Jacobus Sacon, 1509. RMK III. 158. Említi: MUCKENHAUPT: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*, i. m., 1999, 30.

²⁴ Facsimile kiadás: *Makula nélkül való tükör*, Melly Az üdvözítő Jesus Kristusnak, és Szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé. Melly Superiorok Engedelméből Szűz, Szent Klára Szerzetében lévő Újfalusi Judith által Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordittatott, Es a' tekintetes és nagysagos Újfalusi Újfalusi Klára Aszszonynak, tekintetes és nagysagos Karancs Berényi György Uram ö Nagysága kedves Házás-társának költségén ki-bocsáttatott. Nagy-Szombatban, A' Jesus Társasága Académiája bötűivel 1712. Esztendőben. S. a. r. FRAUHAMMER Krisztina. Pytheas Könyvmanufaktúra-MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Budapest, 2015, 69. rész, 304–308. (A 3., 1746-os kiadásban: 295–299.)

²⁵ Kovács Eszter: *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2014.

kül való tükör címmel. Az égi per és az arma Christi-jelenet a cseh nyelvű lelkiségi művekben viszont nem található. A ferences Laskai Osvát *Sermones Dominicales [...] Biga salutis intitulati* (Hagenau, 1506; RMK III. 136.) prédikációgyűjteményének nagypénteki dramatikus beszédében (47. sermo) ellenben fellelhető.²⁶ Lauf Judit kutatásai tisztázták: nem Laskai prédikációja e jelenet forrása, hanem a *Piry-hártya* anyakódexe, amit a fordító-író Újfalusi Judit ismert, ugyanis az átültetés idején, 1710 körül a nagyszombati klarissza kolostorban őrizték e jeles késő középkori nyelvemléket. Ebből a kódexből ültette át Újfalusi e középkori eredetű jelenetet,²⁷ mert a 15. századi magyarországi passióhagyomány e kiemelkedően szép és fontos szcénája nélkül a klarissza apáca nem érezte teljesnek Jézus Krisztus életrajzát.²⁸ Ennek következtében elmondható, hogy a Csíksomlyón (különösen 1733-ban és 1769-ben előadott) égi pör és arma Christi-jelenetek a *Makula nélkül való tükör* 69. részének közvetítésével

²⁶ Helyben őrzött példány: OSUALDUS de Lasko: *Sermones dominicales Biga salutis intitulati*. Hagenau, Heinrich Gran, pro Johanne Rymnam, 1498. (CsSzM Ltsz. 6591; könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei, i. m.*, 1999, 173, nr. II. 67.). Stockinger Mátyás erdélyi ferences nagypénteki második prédikációja (Csíksomlyó, 1679–1689; OSZK Quart. Hung. 1424.) Laskai sermójának majdnem pontos fordítása; benne *Judicium de morte Christi* alcímmel szerepel a mennyei tanácskozás. A Laskai- és a Stockinger-sermót párhuzamosan kiadta: SZELESTEI N. László: *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században: Csíksomlyói kéziratos prédikációk*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 137–181. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 4.)

²⁷ Szövegegyezések bemutatásával kiadta: KOVÁCS: *A Makula nélkül való tükör...*, i. m., 2014, 115–119.

²⁸ LAUF Judit: *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: a Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör*. Magyar Könyvszemle 128 (2012), 2. szám, 234–255. A világhálón: www.epa.oszk.hu/00000/00021/00395/pdf/EPAmagyar_konyvszemle_2012_2_234_255 (2014. december 2.)

egy európai gyökerekből táplálkozó, 15. századi és Magyarországon népszerű misztériumjáték szövegét és teológiai szemléltető mondanivalóját éltették tovább, egészen a jozefinizmus koráig.

b) Consilium Coeleste super Unigenitum: égi pör és arma Christi-jelenet (1733, 1769)

A csíksomlyói színi hagyományban 1733 (Scena 1–2.) és 1769 (Scena 1, 3.) nagypéntekén bemutatott misztériumjáték első jelenetei tárják elénk a legteljesebb égi pört, majd ezt követően az arma Christi-motívumot.²⁹

Az 1733-as misztériumdrámában kiemelten hangsúlyos szerepet kap az égi pör, amelynek címe, *Consilium Coeleste super Unigenitum (Mennyei tanácskozás az Egyszülött fölött)* teológiai mélységet sejtet, az ezt magában foglaló passiójáték címe pedig jogi procedúrára utal: *Jus Civile aequitatis*.³⁰ Nem tartjuk kizárt-

²⁹ Az arma Christi az apokrif iratokban és a középkori hagyományban Krisztus kínoz eszközeinek – kereszt, töviskorona, lándzsa, szögek, kőszlop, ostor, botra tűzött szivacs, 30 ezüstpénz, kakas, nádszál, Veronika kendője (sudarium), INRI-felirat, három kocka, kalapács, fűrő, kötél, szarkofág, halotti lepel – összefoglaló neve, amelyek egyúttal a feltámadt Krisztus diadaljelvényei. Az arma Christi-tisztelet bizonyos ikonográfiai kezdeményezések után a Santa Croce di Gerusalemme római templomában bontakozott ki, és összefüggött a Vir Dolorum-tisztelettel és a késő középkor passiómisztikájával is. Az arma Christi-tisztelet megerősítésében nagy szerepe volt Clairvaux-i Szent Bernátnak a 12. század elején. Az egyház „Festum de armis Christi” név alatt húsvét 2. hetének péntekén külön ünnepet ült, amelyet VI. Ince pápa 1353-ban a Német-római Császárság számára már engedélyezett. („Waffen Christi” szócikk. In: *Lexikon für Theologie und Kirche* X. Hrsg. Josef HÖFER, Josef-RAHNER, Karl. Verlag Herder, Freiburg, 1965, 907–908.)

³⁰ FODOR Patrik: *Jus Civile aequitatis, Populi iniquitate extortum Ex Anno reparatae Salutis Millesimo Septingentesimo trigesimo tertio, Die 3. Aprilis publicatum. Cum passivis ammas per scenas super Psalmum: Posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea. In Juventute Csik Somlyoviensi per scenas distributa Per Patrem Fratrem Patrimum Fo-*

nak, hogy a darab címében szereplő „Jus Civile”, azaz „polgárjog” megjelölés is a hivatalos bírósági tárgyalásra utal. A Prologus után az új jelenet (Scena 1.) feltüntetése nélkül Deus Pater összehívja udvarába az égiek tanácskozását. Mire ez megtörténik, a Verbum már felajánlja, hogy hajlandó emberré lenni és megváltani a bűnbe esett emberiséget. Erre DEUS PATER szava utal:

Szerelmes Szent Fiam, látom akaratod, / Megváltani embert
vagyon nagy szándékom,

Isteni székemhez hat az imádságod, / Beveszem örömmel
buzgó kívánságod.

Azért a mennyei tanács jöjjön elé, / Ki-ki csak hamarság
ítéletet mondjon elé,

Hogy éljen Szent Fiam, avagy meghaljon-e? / E' világ bűnéért
eleget tegyen-e?³¹

Elsőként a limbusban³² a megváltást áhító ószövetségi atyák szólalnak meg a vitában („Próféta-játék”). Ádám szerint ő fa által vétkezett, ezért fa által kell visszaszerezni a mennyet. Noé mezítelenségre hivatkozik. Ábrahám azt mondja, hogy Jézus úgy vigye a hátán a keresztfát, ahogy Izsák vitte a vállán a fát feláldozásához. Dávid király a 21. zsoltárra utal („kezét lábát által szegezéssel, keményen meg verik, rontják az ízekben.”), amely a Messiás szenvedését jövendölte meg, a keresztfán Jézus által is imádkozott *Istenem, Istenem miért hagytál el engem...* kezdősor-

dor, pro tunc Professore Syntaxeos, et Grammatices Composita. Kézirata: Liber Exhibens..., 1053–1084. Kritikai kiadásai: 1. Demeter Júlia munkájaként: *Ferences iskoladrámák I., i. m.*, 2009, 601–612, a dráma 57–373. sora; 2. MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 2009, 413–426.

³¹ 1733. Scena 1. Deus Pater szavai. Forrás: *Liber Exhibens...*, 1055.

³² A limbus a pokol tornácát jelenti: az ószövetségi, valójában Krisztus kereszthalála előtt élt igazak itt várták a megváltást. Krisztus „nagyszombat” a pokolra szállásával őket szabadította meg.

ral. A jelenet 2. részében az allegorikus figurák mondják el ítéletüket. A szerepnevek és a rendezői utasítások ebben az esetben is tartalmi és teológiai jelentéssel bírnak:

AMOR [SZERETET], aki az Advocatus Generis Humani, azaz az Emberi Nem Szószólója:

Hogy a prófétáknak szavai igazak / Legyenek mindenben,
és ne hibázzanak,
Meg kell néki halni, másként szándékának / Nem lesz
semmi haszna atyai voltának.

DEUS PATER [ATYAÚRISTEN] Fia pártfogójához, az Ártatlansághoz szól:

Ezeket meghallád, oh, te Ártatlanság, / Ki prókátora vagy
Fiamnak és bizonyság,
Most szabad szólanod, ha eddig némaság / Megfogta nyelvedet, van most már szabadság.

INNOCENTIA [ÁRTATLANSÁG]: Jézus védőügyvédjeként Mózes 4. könyvére hivatkozik:

Oh, te bolond világ, hol van a te eszed, / Ha okossággal
élsz, nyisd fel most a szemed, / Hogy ha tettél törvényt, hol
az ítéleted, / Látszik, hogy elfordult Istenedtől elméd.

Olvasd meg a törvényt, úgy tégy ítéletet, / Eleitől fogva fordítsd fel cikkelyeit, / Ha pedig a szemed mutat sötétséget, / Tedd fel az okulárt,³³ ne vesd meg lelkedet.

Azután négy szemmel nézzed Mózes könyvét, / Mit parancsol Isten, hogy ártatlan vérét / Ne ontsad, s ne kívánd annak veszedelmét, / Huszonhatod részben keresd fel levelét. De én már azt mondom, hogy én Jézusomnál / Ártatlannabb nincsen senki önálánál, / Az egész világon, sőt még Angyaloknál, / Legártatlannabb ő minden állatoknál.

³³ Okulár: okularé, szemüveg.

Jer elé már te, világ prókátora, / Mutasd ki vétkeid, tedd ki Jézusomra, / Lám, mit lódíthatnál híven ablakára, / Törvényből s igazságból tedd ki most próbára.

AMOR [SZERETET] ismét az emberiség mellett szól:

Meghallgattam én is helyes érvelésid, / Megmutatom neked viszont te szavaid, / Hogy meg kelljen halni, lesznek bizonyágid, / Természet könyvéből meghallják füleid.

Maga Krisztus Jézus önnön szavaival / Parancsolja éppen ezekkel a szókkal, / Szeressed magadat felebarátoddal, / Másokkal úgy tégy jót, mint szintén magaddal.

Ámbár törvény szerint ítéletet mondjunk, / De csak meg kell halni, más felé nem megyünk, / Mert amit nem mások, hanem magunk nyelvünk / Hoz ki világosan, azt meg nem vethetjük.

INNOCENTIA újra a Verbum (az Isteni Ige, azaz Krisztus) védelmére kel, miközben Ezekiel próféta könyvének 14. fejezetét idézi:

Én azt nem tagadom, hogy igaz nem volna, / Az én Jézusomnak nem hibázik szava, / Azzal nem elégszem, hanem Szentírásra, / Bizonyágot tesz róla Ezekiel próféta.

A tizennegyedik részben meg van írva, / Hogy fia atyjának, ámbár, vétkes volna, / Nem szenvedni nyilván vétkét az ő atyja, / Fia gonoszságát, mert nem ő az oka.

De még tovább megyen, jelenti e szókkal, / Hogy valamely lélek vétkezik és meghal, / Azért én azt mondom édes Jézussommal: / Ádám vétkes, én nem, ő haljon halállal!

AMOR, aki maga az Advocatus Generis Humani: az Emberi Nem Szószólója:

Én is Szentírásból azt megbizonyítom, / Azután természet igazságát mondom, / Hogy meg kelljen halni, mindjárt megmutatom, / Elvégzem, és tovább magam nem fárasztom.

Mert őbenne vagyon az igaz szeretet, / Az pedig kívánja,
mint igaz kereset, / Felebarátjáért letegye életét, / Ha aka-
rod látni Szent János levelét.³⁴

Tovább nem mehetünk mi már dolgainkban, / Határozatot
teszünk a tanácsban, / Valamint ítéli törvénynek a jussa, /
Azzal megelégszünk, leszünk hallgatásban.

DEUS PATER [ATYAÚRISTEN] a négy bírához szól:

Meghallgattam hosszas fejtegetéseit, / Az én Szent Fiam-
nak ártatlan dolgait, / Mind a két prókátor versengő okait, /
De látom, mindenben nehezítik ügyit.

Elsőbben, Igazság, halljuk, te mit ítélsz? / Végzésedet
mondd ki, felelettel segíts!

JUSTITIA [Igazságosság]:

Mivel én Igazság vagyok, igazságot / Tészek, mindeneknek
kiadom voksomat, / A bűnért halljon meg, szenvedjen meg-
vetést / Emberért, azt mondta: „tészem halálomat”.

MISERICORDIA [Irgalmasság]:

Irgalmasság a nevem, felebarátomért / Nem szánom bo-
csátani véretem másokért, / Tudom, édes Jézus, az egész
világért / Te sem szánod, azért tégy hát jutalmas bért!

SAPIENTIA [Bölcsesség]:

Így az édes Jézus halála is léssen, / Az egész világért hogy
eleget tegyen, / Azért minden ember ezen megegyezzen, /
És a Krisztus Jézus meghaljon kereszten!

DEUS PATER [Atyaúristen]:

Én töletek vártam megszabadulását / Az én Szent Fiam-
nak, de látom a dolgát, / Inkább nehezítik bírám a dolgát, /
Éntőlem is, fiam, várd Atyád áldását.

³⁴ 1Jn 4,7–21.

Mivel mindnyájan ezen megegyeztetek, / Hogy meghaljon
Fiam, egyet értettetek, / Sok szép ajándékot néki is vigye-
tek, / Angyali seregem, jertek, siessetek!³⁵

A mennyei döntés után az arma Christi-motívum következik az 1733-as passiójátékban: Deus Pater az angyalokat hívja a legfelső színpadon, akik lehozzák Jézus szenvedésének eszközeit a földre, a középső színpadra. Elsőként Spei Angelus (a Reménység Angyala) adja át égi ajándékként a kötelet Christusnak, majd az Angelus Fortitudinis (az Erősség Angyala) az oszlopot, hogy ehhez kösse magát, hiszen szavai szerint: „Zsoltári könyvben mely feltaláltatik, / Hogy éjjel és nappal tested kínoztatik.”³⁶ A harmadik, Sapientiae Angelus (a Bölcsesség Angyala) a töviskoronát hozza, közben Angelus Tertius megmagyarázza, hogy Ádám bűne miatt az emberiség dicsőségének helyreállításáért kell viselnie Verbumnak a szenvedéseket. Temperantiae Angelus (a Mértékletesség Angyala) a keserű poharat adja Krisztusnak, mert el kell viselnie a mérges poharat azért, hogy az emberre váró méreg megszűnjön. Charitatis Angelus (a Szeretet Angyala) hozza a keresztet, személyéből fakadóan talán a legszemléletesebb lényegi kapcsolattal. Perseverantis Angelus (Végigmaradás Angyala) a szegeket teszi Krisztus lábai elé, hogy az emberi nemnek figyelmeztetésképpen a kísértésben adjon sok erőt. Végül Fidei Angelus (a Hitnek Angyala) lép a színre, aki lándzsát ad át a reszkető Christusnak, hogy ezzel rontsa Krisztus ellenségeit.

A *Makula nélkül való tükör* 69. részének leírását követő, és az 1733-as passiójátékéhoz hasonló szerkezetű, szépségű és részletességű másik égi pör és a hozzá kapcsolt arma Christi-jelenet az 1769 nagypéntekén bemutatott misztériumjátékban található.

³⁵ 1733. Scena 2. Égi pör. Forrása: *Liber Exhibens...*, 1057–1059.

³⁶ 1733. Scena 2. Angelus Fortitudinis szavai. Forrása: *Liber Exhibens...*, 1059.

Az első jelenet kezdetén Deus Pater sértődötten szónokol Ádám vétke miatt, mivel az ember háládatlan volt azért, amiért Ő a „gyönyörűségnek helyére”³⁷ helyezte. Erre DEUS FILIUS önmaga kéri Atyját, hogy irgalmazzon a bűnös emberiségnek, akit Lucifer csábított a rosszra:

Emberi nemzetnek, kit gyönyörűségnek helyére béplántáltál,
A paradicsomra s annak határait szabadságot adtál;
Hogy ő lenne a feje s mindenek vezére, így parancsoltál.

Sőt, ezeken kívül, nagyobb fizetésül amaz nagy dicsőséget,
Amelyet Lucifernek, kevélység lelkének serege már elvesztett,
Ádámnak és fiainak (ha szent szavaidnak engednének)
megígéred.

Ezt megirigylte, s tovább nem tűrhette a pokolbéli Kígyó,
Azért incselkedni s emberrel társalkodni csalárdságot forraló,
Nem szűnt meg, míg véle törvényedet megszegetné, tudván,
hogy az ember hajlandó.

Méltó azért az ember arra, (mivel szabadságra bocsátottad
akarátát),
Hogy nyomorúságban és sok viszontagságokban, éljen
keserves kínban,
De más mód adódhat, hogy lelke ne tartassék rabságban.

Íme, véghetetlen és megmérhetetlen gonoszága őnéki,

³⁷ 1769. Scena 1. Deus Pater szavai. Lásd: *Liber Exhibens...*, 513. Andropus (valójában Ádám) siralma ugyancsak gyönyörűséges helyről beszél az éddel kapcsolatban az 1761-ben színre vitt passiójáték 7. jelenetében: „helyezettét öt nagy gyönyörűségben.” (Androfilus szavai: *Liber Exhibens...*, 340.).

Azért szükség nékem, mert nagy kegyességem ezt ígéri önéki,
Hogy megváltsam őt, s elűzzem az ördögöt, érte szenvedni.

Deus Pater elfogadja fia felajánlását, de előtte tudatnia kell ezt a kérdést az angyalokkal. Emiatt összehívja „tanácsosait, menyeyei szolgálait”, akik az alábbiak szerint voksolnak:

IRGALMASSÁG:

Hogy irgalmasságod terjedjen világra, / Szükség Szent Fiadnak menni a halálra!

IGAZSÁGOSSÁG:

Igazságod szerint ne büntesd az embert, / Jobb lesz, hogy Szent Fiad szenvedjen a világért!

BIZONYSÁGTÉTEL:

Bizonyságot teszek, hogy az ember hajlandóságból / Vétett te ellened és tudatlanságból, / Azért szabadítsd meg az ördög hatalmából, / Szent Fiad váltsa meg őt irgalmasságából!

BÖLCSESSÉG:

Bölcsességed szerint ezeknek tanácsát / Bevévén, ítélem világnak váltságát.

Mert mi hasznod benne, ha világ romlását, / Akarod lelkeknek örök kárhozatát?

ATYAISTEN:

Most, te, Ártatlanság, szükség, ha mellette / Felállasz, és mondasz ellenkezőt erre, / Lévéen Szent Fiamnak védelmezésére.

ÁRTATLANSÁG:

Másként nem épülhet a mennyei udvar, / Ha Fiad meg nem hal, nem telik bé a kar.³⁸

³⁸ 1769. Scena 1. Égi pör. Forrás: *Liber Exhibens...*, 513–514; a teljes menyeyi és pokolbéli vita és az arma Christi-jelent (Scena 1–3.) kritikai kiadá-

Deus Pater ezután a limbusban szenvedő atyákat szólítja, akik az 1733-as drámában is megtalálható ószövetségi előképekkel (Ádám könyörgése, Noé mezítelensége, Izsák fahordozása és áldozata, Dávid 21. zsoltárja) voksolnak Deus Filius kereszthalálára, aki a jelenet végén alázatosan elfogadja a mennyei tanács döntését. Az 1769-es passiójátékban a pokolbéli (2.) szcena után a 3. jelenet ismét az égbe kalauzolja a nézőket, pontosabban az arma Christi-motívum bemutatásával az égi és a középső, azaz a földi színt kapcsolja össze: Deus Pater az angyalokkal vigasztalja Fiát, és elküldi neki a földre a szenvedés eszközeit. Deus Pater szavai magyar nyelven említik, hogy melyik angyal melyik kínzóeszközt viszi, majd ennek megfelelően az alábbi allegorikus figurák (valójában angyalok) néhány versszak keretében köszöntik Christust: Justitia kötelet hoz, Fortitudo (Erősség) oszlopot cipel, a Sapientia tövist, Temperantia (Mértékletesség) pedig mirhás, keserű poharat hoz. Innocentia olyan kínzószerszámokat visz, amitől Krisztus ártatlan teste vérzik majd, Amor pedig siratásra szólítja fel az angyali sereget, és miközben átadja a keresztfát, elmondja, hogy Krisztust a kevélység és a kegyetlenség feszíti majd rá. Perseverantia (Állhatatosság) a szögeket hozza, mely a megmaradásra figyelmeztet. Fides (Hit) pedig lándzsával állít be, amellyel a fösvenység megnyitja Krisztus oldalát és az irigység keresi Jézus szívét, amiből majd vért és vizet iszik a részegség. A misztériumjáték írója, Fides ajkára adva, ezzel a szemléletes leleménnyel érzékelteti, hogy Krisztust valójában az emberek által elkövetett bűnök kínozták meg és feszítették keresztre.³⁹

sa: MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 2009, 426–439.

³⁹ Az 1769-es passiójátékban Christus szavaira a keresztre feszítés után megtérnek a 2. jelenetben színre lépett fő bűnök: a jelenet nyitányaként Superbia dicsekszik, hogy sok követője van, Gula állandóan kocsmába jár, Avaritia 12 aranyat ad a mulatsághoz, Luxuria egy erdei bordélyház felépíté-

A jelenet zárásaként Justitia „ad Auditores”, azaz a hallgató-sághoz szól, bűnbánatra int és a planétákat szólítja siratásra. A dráma Justitia szavai után Krisztus színre lépésével és a betániai jelenettel folytatódik (Scena 4.).

4. „...*probatur realitas Corporis Christi*”:

az Eucharisziáról szóló tanítás a csíksomlyói színpadon

Az Eucharisztia teológiai kérdéskörként⁴⁰ és hitvitaként alkalommal alkalommal szerepelt a csíksomlyói színpadon: az 1722-ben, 1727-ben és egy ismeretlen esztendőben bemutatott úrnapi játéokban.

A szentháromságtannal kapcsolatban már idézett 1722-es tandráma 9. és 10. jelenete foglalkozik a szentségtannal. Hipomachus veti fel a kérdést, amire Zingvilus és Acatholicus 1–3. a protestánsok, Deiphobus és Oedipus pedig a hitetlenek tanítását képviseli. A pápisták (katolikusok) válaszát Piruhmon, Mirmillo, Lajcus Catholicus 1–2. és Theologus Catholicus 1–7. adja meg. Elmondják, hogy ha az Oltáriszentség csak jel és emlék lenne és nem valóságos Krisztus-test, akkor nem bűnhódnének annyian, akik bűnös állapotban, méltatlanul veszik magukhoz.

sét javasolja, Ira fegyvereket gyűjt, Acedia pedig a harangszó elől menekül. Majd Superbia hirtelen elkezd félni, mert egy állatformájú (oroszlánképű?) embert látott, akivel hiába mentek szembe a bűnök. Ekkor Christus a keresztről a „Popule meus” nagypénteki liturgikus ének szavaival megkérdezi a bűnöktől, hogy mit vétett ellenük. Ezek után Christus rámutat a darab 3. jelenetében az égből kapott saját kínzószerszámaira, amelyek a bűnből szabadítják meg az emberiséget. Christusnak itt elmondott monológja részletezi, hogy Szűztől születván a világba jött az embereket megmenteni. Egyetlen útnak a megtérést javasolja. Erre Acedia megtér, akit ebben a többi főbűn is követ (1769. Scena 12.).

⁴⁰ Teológiai kifejtését lásd: ELŐD: *Katolikus dogmatika, i. m.*, 1983, 479–530; részletes szentségtan: 479–613.

Theologicus Catholicus Primus bibliai helyeket idéz verses átiratban:

Hogy igaz szent teste Oltáriszentségbe / Jelen van Krisztusnak ott, a kenyér színbe', / És igaz szent vére a bornak színében, / Megtart a szentírás nyilván minket ebben:

Édes Üdvözítőnk Szent Lukács könyvében, / Szent Máténál pedig huszonhatod részben, / Világosan tanít huszonhated versben, / Igaz teste volna oltári szentségben.

Íme, az én testem, mely tiérettetek / Eladatik hamar, hogy a ti vétetek / S eltöröltessenek cselekedetetek, / Örökös halállal hogy el ne vesszetek.

Tizennegyed részben Szent Márknál így szólott, / Hogy ez az én vérem, melyre szomjúhozott / Izraelnek népe és kiöntik aztot, / Mely is jelenti már újtestamentumot.⁴¹

A nagypénteki passiójátékok szövegét magába foglaló *Liber Exhibens Actiones parascevicas...* című, alapforrásként idézett kéziratgyűttesben az 1727. évi passiójáték után egy négy statióból álló játékot olvashatunk,⁴² amelyben hét angyal vitatkozik Krisztus valóságos szentségi jelenlétéről. Az ismeretlen, minden bizonnyal csíksomlyói ferences szerző tollából származó diskurzus ószövetségi előképek, evangéliumi részletek és apostoli levelek alapján *bizonyítja* a katolikus tanítást, erre utal az egyes szereplőknél megadott szerzői utasításban a *probatum* kife-

⁴¹ 1722. Scena 10. Kilián István munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 2009, 150–151, a dráma 869–884. sora. (A következőkben a főszövegben jelöljük meg, hogy az idézet e kiadott drámaszöveg hányadik sorából származik.)

⁴² 1727. március 11. nagypéntek; az eucharisztikus diskurzus lelőhelye: *Liber Exhibens...*, 768–777. Kilián István gondozásában, *Az angyalok vitája az Oltáriszentségben valóságosan jelenlévő Krisztusról* címmel napvilágot látott: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 2009, 401–426.

jezés.⁴³ A szenvedéstörténethez csak a kéziratban, de tematikájában egyáltalán nem kapcsolódó, stációkra (állomásokra) osztott hitvitázó drámát nem nagypénteken, hanem nagycsütörtökön vagy a négy statio alapján még inkább úrnapiján mutatták be. A Statio Prima során Angelus Tertius szavai az Oltáriszentséget a világ teremtéséhez (Ter 1) és Krisztus Isten-emberi mivoltához kapcsolják. A Statio Prima sorolja az Isten nagy tetteit a történelemben: a világ teremtsé (Ter 1), Mózes vesszője a kivonulás idején, a Vörös-tengeren való átkelés, a fáraó seregének veresége (Kiv 13–15), Mózes rézkígyója (Szám 21,4–10) és csodálatos vízfakasztása a pusztában (Szám 20,1–11), Krisztus Isten-emberi mivolta és a kánai menyegző borcsodája (Jn 2,1–12). Ezek a cselekedetek mind annak előképei és egyben igazolása, hogy az Isten mindenhatósága képes a kenyeret saját testévé változtatni:

Nagy csodálkozásra méltó dolgot láttunk, / A kegyelemnek is törvényében hallunk, / Mikor egy személyben felséges nagy Urunk, / A két természetet foglaló Krisztusunk. Nem csodálatos-e, hogy a vizet borrá / Istennek ereje hogy ezt változtatá, / Nagy hatalmasságát ebben megmutatá, / Mennynek s földnek Ura kinyilatkoztatá.

De mindezek felett szent hatalmassága / Nagyobban tündöklék szent méltósága, / Emberhez mutatott bő irgalmassága, / Reánk bőven terjedt megszokott jósága.

Mikor Istenséggel együtt emberséget / Kenyér színe alatt elrejtett felséget, / Kívánván lelkünknek örök üdvösséget, / Lelki életünkre adta maga testét.

⁴³ Probo, probare: javall, bizonyít, próbál; probatio, probationis f.: bizonyítás. Lásd: PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum*. A hasonmás szövegét gondozta: HARGITTAY Emil, KECSKEMÉTI Gábor, THIMÁR Attila. Universitas, Budapest, 1995, 449.

Hogy a bor s kenyér színe alatt Krisztusunknak, / Isten s embersége fölséges Urunknak / Elrejtve legyen lelki orvosunknak, / Égből hozzánk lejtött szamaritánusunknak. (61–65., 69–72., 77–80., 85–88. sor)

Az ANGELUS QUINTUS a paradicsomi fához (Ter 2,16–17) hasonlóan az élet fájának tartja az Oltáriszentséget:

Ekként mindeneknek, vakik evendik, / Igaz s tiszta szívvel valakik vévendik,
Ezt az élet fáját valakik tisztelik, / Az örökös élet megadatik nekik. (97–100. sor)⁴⁴

A diskurzus szerint a bölcsesség hét oszloppal rendelkező háza (Péld 9,1) a hét szentség praefigurája, asztalának két oszlopa pedig Krisztus Isten-emberségének előképe:

A felemeltetett oszlopok példázták, / Amint a szent atyák eztet magyarázták, / Szent Ciprianus és Ágoston megírták, / A hét szentséget jómódon mutatták:
A szent keresztséget s az Úr vacsoráját, / Bértálással együtt a penitenciát,
Az egyházi rendnek szent szakramentumát, / Jámbor házásoknak rendes társaságát, / Utolsó kenetnek az ő valóságát. (121–129. sor)

A Jó Pásztor-zsoltár Isten által terített asztala (Ps 22,5), továbbá a húsvéti bárány és a pusztai vándorlás során az égből hullott manna (Kiv 16) ugyancsak Eucharisztia-előkép. A két állomásnál megszólaló négy angyal valóságos bibliamagyarázatot tart. Angelus Tertius rendezői utasítása – *Ex Sancto Paulo probatur realitas Corporis Christi* – azt magyarázza, hogy az embernek

⁴⁴ Az Arbor Vitae képzőművészeti megjelenítéséről: SZILÁRDFY Zoltán: *Lignum crucis – Arbor vitae. A szegedi Pietà-oltár ikonográfiája*. In: *Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 93–95.

halálos bűnnel nem szabad Krisztus testét magához venni.
Az alábbi szavakkal parafrazeálja Pál apostol szavait:

Szent Pál, az Istennek titkait vigyázó / Buzgó szeretettel a
népekhez szóló,

Üdvösség útjára sokakat tanácsoló, / ó így szólott volna,
nekünk prédikáló:

Ó, tetten magadat, ember, legelsőbbben / Jól megpróbáld,
szállj alá szívedben, / A halálos vétet tedd le a kenyérben, /
Vagy egyél azután, ha vagy vétekben. (222–229. sor)

Az Angelus Quartus az egyik leggyakrabban citált Eucharisztia-tanítást, a János-evangélium 6. fejezetét idézi (*Probatur realitas Christi in specibus Eucharisticis ex Sancto Joanne capite 6 verso 58*):

Amint engem küldött az én élő Atyám, / Vagy élek Atyá-
mért e dolog igazán, / Úgy az is él értem, ki az én testemet /
Evendi és issza szentséges véretem.

Megmutatom neki az én színemet, / Egekben ragyogó,
tündöklő fényemet.

Krisztus az Atyának nem történetéből / Él, hanem él igaz,
szent természetéből, / Részesül Atyjának örök értelméből.
(250–259. sor)

Az Angelus Quintus az utolsó vacsora lényegét magyarázza (*Probatur realitas Christi ex propriis suis dictis Mathei 28* [valójában: Mt 26,26–29]) és a húsvéti misztérium erőterébe helyezi az Eucharisziát:

Ezt a nagy szentséget, mikor Krisztus szerze, / Kenyér szí-
ne alatt szent testét elrejte, / Oltáriszentségben magát he-
lyezetteti, / Az oltárra magát életünkre teszi.

Ezen szókkal éle, hogy ez az én testem, / Eztet váltságto-
kért keresztre tétetem, / A ti bűnökért szörnyen megve-
retem, / Hegyes tövisekkel megsebesítetem.

Ami a keresztfán a mi bűneinkért / Megostoroztatott mi
gonoszságunkért, / Megsebesítettett undok vétkeinkért, /
Lelkét is kiadta világ váltságaért.

Ez adatott nekünk a Sacramentumban, / Ez hagyatott ne-
künk a szent vacsorában, / Nem úgy, mint címerben avagy
mint példában, / Hanem csodálatos, igaz valóságban.
(268–279. sor)

Angelus Sextus a színeváltozás történetét említi bizonyíték-
ként (*Probatur realitas Christi ex aeterni Patris testimonio in
Transfiguratione prolati Matheo 17*):

A Tábornak hegyén színében Krisztusunk, / Mikor
elváltozék mi lelki orvosunk, / Üdvösséget hozó kegyes
Pelikánunk, / Sebünkre bort öntő Szamaritánusunk.

Ilyen szókat akkor a megnyílt egekből / Hallaték csodásan
a fényes ködökből, / Hogy „ez az én szeretett fiam, akit ér-
telmemből, / Örökké kit szültem én természetemből”.

Hogy ha valóságos Krisztus Istenségét, / Ez a szó mutatja
nekünk természetét, Ha nem az egymásban való egyezsé-
gét, / Atyától Fiúnak nem a különbségét.

Innen ez a szó is: Krisztus Istenségét / Ezen okra nézve az
ő emberségét, / Bor és kenyér színben mutassa fölségét, /
Hogy ez az én testem”, mutatja erejét. (288–304. sor)

Az állomásnál elhangzó versbe szedett tanítás zárásaként
Angelus Secundus szól a processzió résztvevőihöz, mondandó-
jának lényegét ismét a rendezői utasítás foglalja össze: *Quatuor
Evangelistarum testimonio et dicto Sancti Pauli asseritur
praesentia Christi sub specie rerum sensibilibus*, azaz a négy
evangélium, főként az utolsó vacsora (Mt 26,17–29; Jn 13,21–27)
és Szent Pál sorai (1Kor 11,17–34) alapján mutatja be érzékelhető
dolog alakjában.

ANGELUS SECUNDUS:

Ugyan ismert, Krisztus a végvacsorának / Idejekor titkos testamentumának / Ily igékkel szóla hív tanítványinak, / maga szent testével áldozó papoknak:

Ezzel valahányszor oltáron áldoztok, / Égő áldozatul nekem bemutattok, / Szívetekben akkor mélyen forgassátok, / Az én haláloamat ti prédikáljátok!

Amint két szín alatt testemet én adtam, / Bor s kenyérszín alatt amiképpen hoztam, / Ti is úgy vegyétek, mert így parancsoltam, / Két színnek állatja [lényege], miként tanítottam.

ANGELUS TERTIUS:

Szent Pálnak is idenez amaz mondása, / A többi közt céloz ide tanítása, / Új testamentumról emlékező szava, / E titkos dologról bölcs okoskodása:

Ez a pohár az újtestamentum vére, / Amely kiontatott ti üdvösségeitekre, / Eztet műveljétek emlékezetemre, / Míddön eljöttök ennek vételére.

Igyatok mindnyájan ebből a pohárból, / Kit most nektek nyújtok irgalmasságomból, / Veletek közlendő szokott jóvoltomból, / Részesüljön ki-ki ezen áldozatból.

Mert ez ontatik ki sokaknak kedvéért, / Az egész világnak üdvözüléséért, / Rút cégéres vétkek lemosásáért, / A meghalt lelkeknek feltámadásáért. (344–359. sor)

A Statio Quarta angyalai bibliai idézetekkel (Zakariás 13; Izajás 2) cáfolják, hogy az Eucharisztia bálványimádás lenne, ugyanis e próféták még Krisztus, tehát az Oltáriszentség alapítása előtt megírták a bálványok elpusztulását. Angelus Secundus ellentmond, de Angelus Tertius – Szent János apostol-evangélistára és Szent Ágostonra hivatkozva – igazolja a katolikus tanítást.

A magyar lelkiség- és művelődéstörténet során teológiai, stilisztikai és dramaturgiai szempontból a legkiemelkedőbb, egy-

ben mai körülmények között is könnyen előadható úrnapi játéknak tartjuk a *Pro Festo Corporis Christi* című, 18. századi csíksomlyói előadást.⁴⁵ Színpadra állítója ismeretlen, rendezői utasítást nem tartalmaz, és a bemutatás évszámát és az előadók iskolai osztályát sem jelzi a forrás. E játék négy állomása az úrnapi körmenet szokásos négy oltára lehetett. Nincsen cselekménye, az egyes oltároknál angyalok szólnak és tanítanak az Eucharisztia lényegéről. A Statio Prima prologusként köszönti az egybegyűlteket, és elmondja, hogy Krisztus kereszthalála és feltámadása megmentette a bűnös ember lelkét a pokoltól. Az úrnapi jó alkalom az embernek az Istennel való kiengesztelődésre. Három angyal (Angelus 1–3.) bűnbánatra és könnyes töredelemre inti a nézőket és utal az Oltáriszentség lényegére: az ember a Szentháromság 2. személyét veheti magához, aki szűz anyától született Isten-emberként:

⁴⁵ *Pro Festo Corporis Christi* (továbbiakban: Úrnapi játék), Csíksomlyó, XVIII. század. A színdarab kézírata: *Liber Exhibens...*, 715–720. Adatai: KILIÁN–PINTÉR–VARGA: *A magyarországi katolikus tanintézmények...*, i. m., 1992, 71, Ferences iskoladrámák Nr. 81. Kritikai kiadása a magyarországi XVII–XVIII. századi úrnapi és más Eucharisztia-játékok összevetésével: MEDGYESY S. Norbert: *Úrnapi játék Csíksomlyón, a XVIII. században* (Szövegkiadás és elemzés). In: *Nyolcszáz esztendő ferenccs rend. Tanulmányok a Rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről* 2. Szerk. MEDGYESY S. Norbert–ÖTVÖS István–ŐZE Sándor. Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2013, 1088–1108. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 8/2.) Gyakorlati célú kiadása: *Misztériumjátékok 1, i. m.*, 2016, 122–135; MEDGYESY S., *Iskoladrámák, i. m.*, 2019, 266–276.

De minek előtte arra a szentgyónásra / Mennél és készülnél bűnöd vallására, / Töredelmes szívvel vétked sírására, / Indulj, bűnös ember, előszámlálására!

Azután Krisztusnak drága szent testéhez, / Járulj tisztán elé, s eledeledhez, / A Szentháromságnak másod személyéhez, / Szűztől született Isten és emberhez.

A második állomás (Statio Secunda) az Eucharisziáról szóló katolikus tanítást kezdi részletezni, Angelus Tertius és Angelus Quartus szavában idézve Szent Pál korintusiakhoz írt első levelét (1Kor 10,14–33; 11,17–34):

Ezt ő bélyegének nyilván nem mondotta, / Sőt, tanítványinak, bizony, testét adta, / Ezen szókat nekik ő maga mondotta: / „Fogjátok testemet, s egyétek!” – mondotta.

Melyet maga próbál Szent Pálnál ily szókkal, / Hogy ez az én testem s vérem bizonyossággal, / Nem figura s pecsét, ezt tartsad Szent Pállal, / Mint Krisztus mondotta világos mondással:

Ez a pohár az újtestamentum vére, / Amely kiöntetett ti üdvösségetekre, / Ezért míveljétek én emlékezetemre, / Míddön járultok ennek vételére.

A Statio Tertia angyalai kifejtik, hogy Krisztus az oltáron kenyér színében és a mennyben is jelen van, s művének bevégzése előtt hagyta itt e szakramentumot, amellyel a körmenet során megáldja a hívőket. Angelus Quartus a pelikán szimbólumát varázsolja a nézők elé; az ötödik Angyal a frigyládát említi:

Mint kegyes pelikán, maga fiainak, / Melyét kifaggatta, s enni ad magvainak, / Szándékozik rajtok, látván siránkozni, / Elosztja egészen hasát tagjainak.

Minél inkább szükség ezen nagy Felségnek / Tiszteletet tenni s vetni mindeneknek, / A frigynek szekrénye csak jele volt ennek, / De már itt jelen van Szent Fia Istennek.

Az Angelus Sextus szerint az angyali karok, arkangyalok, kerubimok is imádják az Eucharisziát, és „Szent, szent kiáltással megvallják, hogy Urok”. A negyedik állomás már dicsőítő és könyörgő jelleget ölt a didaktikus tartalom mellett. Angelus Quartus szavai felidézik az ismert előképet: Mózes vesszőjét a Vörös-tengeren való átkelés idejéből, valamint a frigyládát. Az Ötödik Angyal a csodálatos kenyérszaporítást (Mt 15,32–39), a kánai menyegzőt (Jn 2,1–12) és újra az Egyiptomból való szabadulást (Kiv 13–15) idézi az Oltáriszentség prefigurációjaként:

Itt vagyon Krisztusnak szentséges szent teste, / Szép Szűz Máriának drága, szép gyümölcse, / A Mennyei Szék tartómestere, / Ki örök haláltól embereket mente.

Itt van a királyi ember vendégsége, / Menyei Vőlegény ékes menyegzője.

Ez az a test, aki égből alászállott, / Ez az a vér, ki nekünk ita-lul adatott, / Ez a test a Krisztus, akit Szent Atya küldött, / Ez Jézus vére, ki értünk öntetett.

Ez a test a mennyei szentek dicsősége, / Ez a vér a bűnösök jó reménysége, / Ezt példázta régen a Mózes vesszeje, / Erre is célozott a frigynek szent szekrénye.

Ő elégített meg öt árpakenyérrel / Az ötezer embert nagy csodatétellel, / A vizet is borra ő változtatta erővel, / Gali-leai Kánában a menyegzőn, a Szűzzel.

A két csíksomlyói Eucharisztia-előadás egyrészről ugyanazokat az ószövetségi előképeket, evangéliumi parabolákat és apostoli tanításokat sorjázza, mint a kortárs jezsuita vagy piarista úrnapi színdarabok. Jelesül: az égből szállott manna (Kiv 16), a frigyláda–Oltáriszentség megfeleltetés (Kiv), Jézus tanítása az Oltáriszentségről (Jn 6), az utolsó vacsora (Mt 26,17–29; Jn 13,21–27), Jézus példabeszéde az igaz szőlőtöről és szőlővesszőről (Jn 15,1–11), valamint jelentős 17. századi előzmények után a tétkozló fiú (Lk 15,11–32) parabolája. Ezzel együtt mindkét somlyói

játékban elhangzott az Eucharisziáról és az utolsó vacsora ünnepléséről szóló tanítás (1Kor 10,14–33; 11,17–34) lényege. Másrészt feltűnik az, hogy a felsoroltak mellett a csíki gyakorlatban több az olyan előkép-megfeleltetés, ami a kortárs iskolai színjátékokban nem található: a paradicsomi életfa, Mózes vesszője és rézkigyója, a bölcsesség hétoszlopos háza. A kánai menyegző eseményeit, a csodálatos kenyérszaporítást és Jézus színeváltozását is az Eucharisztia valamiféle előképének tartják a csíki ferences színjátékok, illetve bizonyító erőként hozzák: ha Krisztus képes volt hét kenyérből és néhány apró halból több ezer embert jóllaktatni, a vizet Kánában borrá tenni és színében a Tábor-hegyen ragyogva elváltozni, akkor azt is meg tudja cselekedni, hogy a kenyeret saját testévé változtassa. Az itt felsorolt esetekben minden valószínűség szerint Csíksomlyón alkotott párhuzamokkal találkozunk.

5. A Szűz Máriával kapcsolatos hittételek ábrázolása a csíksomlyói misztériumjátékokban

a) A Szeplőtelen Fogantatás és Mária szüzessége

Szűz Mária kulcsszereplője a csíksomlyói misztériumjátékoknak. Tanulmányunk I. részében, a szentháromságtannal foglalkozó alfejezetben már említettük a 18. századból származó *Actio Szűz Mária mennybevételéről* című csíksomlyói színjátékot, amelynek 3. jelenete a Szentháromság személyeinek mennyei tanácskozása önmaguk teológiai lényegéről és az Istenanyáról.⁴⁶ A Máriával kapcsolatos versszakok így hangoznak:

⁴⁶ A Szűz Máriával kapcsolatos katolikus hittételek összefoglalásai: ELŐD: *Katolikus dogmatika, i. m.*, 1983, 615–652; *Marienlexikon I–VI*. Institutum Marianum Regensburg E. V., Hrsg. Remigius BÄUMER–Leo SCHEFFCZYK. Eos Verlag, Erzabtei Sankt Ottilien, 1989–1994; Leo SCHEFFCZYK–Anton

ATYA ISTENNEK KÉPE Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról és kiválasztottságáról szól:

Kegyes mivoltából az én jószágomnak / S elrendeléséből irgalmasságomnak / Egyszülött Fiamat adtam e világnak, / Szabadulásáért emberi állatnak.⁴⁷

Kinek Szeplőtelen Anyát választottam, / Mielőtt az eget megalapítottam, / Annak szűz méhébe Fiamat szállítottam, / Hol az Istenségnek testet, formát adtam.

E szépséges Anya kedvemre lett nékem, / Kerubim angyalok felett megszerettem, / Leánynak, anyának, jegyesnek jegyzettem, / Hármasszemélyemet benne elhelyeztem. Rég már, hogy szenved a siralom völgyében, / A sok nyavalyáknak habos tengerében, / Fohászkodik hozzám buzgó szerelemben, / Tisztaságos lelkét ajánlja kezembe.

Nem engedem továbbmenni szenvedésit, / Szívbeli, keserves nagy töredelmeit, / Éjjeli s nappali sűrű könnyezésit, / Megadom már érni víg örvendezésit.

FIÚ ISTENNEK KÉPE utal a Máriával való együtt szenvedésére (compassiójára) és a 4. strófában földi édesanyja szüzességére, majd pedig életének érdemeire való tekintettel a nemsokára bekövetkező mennybevételére:

Mindeddig, amíg csak halálra nem mentem, / Csendes nyugalmat magamnak nem leltem, / Szűzanyámmal

ZIEGENAUS: *Mária az üdvtörténetben. Mariológia.* Szent István Társulat, Budapest, 2004. (Szent István kézikönyvek, 8.)

⁴⁷ A *teremtett állat* kifejezés a középkori latin *omnis creatura* – minden teremtmény kifejezés fordítása. Az *állat* kifejezés a régi magyar nyelvben igen értékes személyt, egy fontos létező valakit, ritkán tárgyat, azaz teremtményt jelentett. Az *asszonyállat* kifejezést a 15. századi *Apor-kódex* is használja *Üdvözlégy Mária...* imádságában. (*Látjátok feleim... Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2009. október 29–2010. február 28.* Szerk. MADAS Edit. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2009, 260–261, nr. 23.)

együtt tűrtem és szenvedtem, / Ki minden kínomban részesült mellettem.

Ezért én őhozza nagy kötelességgel / Tartozom, fiúi engedelmességgel, / Mert ő hozzám volt mindenben segítség, / Kegyes anyai nagy szerelmetességgel.

Úgy akarom azért, teljes hatalommal, / És fiúi kegyes nagy buzgósággal, / Tiszteltessék újabb privilégiummal, / S a hozzá illendő díszes jutalommal.

Valamint, hogy midőn őtőle születtem, / Szülésében neki fájdalmat nem tettem, / Tisztaságos méhét én meg nem sértettem, / Sőt, inkább sokféleképp ékesítettem.⁴⁸

Úgy most, midőn eljön halála órája, / Meg ne sértse őt a halálnak fullánkja, / Ne legyen test szerint semmi nyavalyája, / Legyen lelkének csendes az elválása.

Nem illik neki e gaz földön maradni, / S ártatlan testének rothadást szenvedni, / Angyalinkat illik őhozza küldeni, / Kik által az égbe fel kell emeltetni!

SZENTLÉLEK ISTENNEK KÉPE megindokolja a mennybevételt: Máriát az Isten eleve megóvta az áteredő büntől, és ezért Mária bensője a szállása, azaz a méhe lett a megtestesült Isten-Fiának:

Személyem szerint én e Szűznek méhében / Tartattam mindenkor szeplőtelenységben, / Vallom azért lenni a Szűz leányt mátkámnak, / Tövisek közt kinyílt Liliomocskámnak.

Nem hagyhatom tovább már őt e világnak, / Az ég öröme felhozom magamnak, / Eddig is őbenne volt az én lakásom, / Ártatlan Szívében kellemes szállásom.

Mai tanácsunkban az legyen a vég, / Hogy e drága Szűznek adassék tisztesség!

⁴⁸ A teológiai tartalom hangsúlyozása és az egyértelműsítés miatt jelöljük a zárt ě hangot. A kéziratot drámaszövegben ez a jelölés nem szerepel.

ATYA ISTENNEK KÉPE kimondja, hogy Szűz Mária lelkét és testét együtt kell a mennybe venni, ahol – földi érdemeire való tekintettel – királynéi hely várja:

Tehát, angyalaim, Máriához menjetek, / Szorgalmatossággal mellette legyetek, / Alázatossággal szintúgy tiszteljétek, / S mint királynékat köszöntsétek!

Elválása után lelkének testéből, / El ne távozzatok hideg tetemétől, / Őrizzétek őt az incselkedésektől, / Mígnem más rendelést teszünk mindenekről.⁴⁹

b) Mária és a Halál találkozása

Teológiai igazságot jelöl, hogy a Szűz Máriával kapcsolatos jeleneteknél a démonok soha nem jelennek meg. Egyedül az 1743-ban bemutatott passiójáték 7. jelenetében olvasható, hogy Mária közelében akkor jelenik meg a Mundus (Világ) és a Mors (Halál), amikor János apostoltól nagypéntek reggelén megtudja, hogy ártatlan gyermekét elfogták. Az anyai fájdalmat azzal ábrázolja a darab, hogy Mária szóba áll a Morsszal. Az Istenanya ebben az esetben elsősorban földi édesanyaként iszonyú gyötrelmében a Haláltól kér tanácsot. Az ismeretlen drámaíró leleményessége, hogy éppen a Halál mondja ki a mariológia egyik tételét: „meg van parancsolva”, azaz az Isten uralkodik a Halál felett, aki Máriához nem érhet;

MORS:

De hidd el azt, hogy én téged nem segítlek, / Meg van parancsolva, hozzád ne is érjek, / Hanem fájdalmadat enyhítsd, arra kérlek, / Fegyveremmel neked semmit nem tehetek.

⁴⁹ *Actio Szűz Mária mennybevételéről*, Csíksomlyó, 18. század, Scena 3., részlet. Mai helyesírással közzétette: MEDGYESY S.: *Iskoladramák, i. m.*, 2019, 290–293.

Sőt, ihon előtted máris alig állok, / Fülemben szüntelen
parancsolást hallok, / Hogy én fegyveremet letegyem, kit
látok, / Elhidd, amiket én teneked most mondok.⁵⁰

c) *A Maria Advocata példázatai*

A csíksomlyói passiójátékok szövegében Mária, érthető módon, fájdalmas anyaként szerepel, fellépése legtöbbször középkori eredetű planctusokkal társul. A Mária-siralmakat előfordulási alkalmak, cselekménybeli helyük alapján csoportosítjuk:

1. A betániai jelenet: Krisztus és Szűz Mária utolsó találkozása Jézus szenvedése előtt. Az apokrif hagyomány nagykedvre vagy nagyszerdára teszi e találkozást.
2. Keresésmotívum a Mária-siralmakban: Szűz Mária nagypéntek hajnalán, Betániában megtudja az angyaltól vagy Szent János apostoltól, hogy Jézust elfogták. Ekkor Fia keresésére indul, majd a keresztúton találkozik megkínzott gyermekével.
3. Kereszt alatti Mária-siralmak.
4. Pietà-jelenet, Mária siralma Jézus temetése közben.
5. Szűz Mária mint az emberiség közbenjárója (Maria Advocata).⁵¹

⁵⁰ 1743. április 12. nagypéntek: *Dei immortalis in corpore mortali patientis brevis repraesentatio parasceveica*. Scena 7. Forrása: *Liber Exhibens...*, 1246; a teljes dráma: 1321–1252. Népszerűsítő formában, Medgyesy-Schmikli Norbert és Pintér Márta Zsuzsanna sajtó alá rendezésében megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m., 2003, 211–248.

⁵¹ A csíksomlyói passiójátékok Mária-siralmainak elemzése: MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, i. m., 2009, 257–303, 458–482. Népköltészeti kapcsolatai: *Mária Anya – Mária Anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*. Szerk. MEDGYESY S. Norbert. Szent István Társulat, Budapest, 2019, 513–754, nr. 320–454.

A csíksomlyói passiójátékok megható és egyúttal dogmatikai igazságot közvetítő jelenete, amikor Szűz Mária mint a bűnös emberiség (Genus Humanum) közbenjárója lép színre. Mária, az édesanya ekkor nem fiát siratja a kereszttövénben, hanem az emberiség megmentéséért fohászkodik. Könyörgései, saját és Fia szenvedésére utaló argumentálásai minden esetben eléri céljukat: a megátalkodott emberre a bűnei miatt jogosan haragvó Krisztus megkegyelmez teremtményeinek. E régi, katolikus teológiai hitigazság szemléltetésére a csíksomlyói ferencesek kitűnő példázatokkal állítottak színpadra.

Az 1745-ben⁵² Csíksomlyón színre vitt játék szerkezete teljesen egyedi: Dipsas, a pénzsóvár uzsorás vitatkozik Doctor Evangelicusszal, aki tiltja ezt a pénzszerzési szokást. A vita után Krisztus elküldi tanítványait, hogy térítsék a bűnösöket (Scena 5.). A hét főbűn fellépése (Scena 6.), a kevélység, a gőg, a bujaság és az uzsorások bűnei után a „cantus Angelorum” csendül fel *Oh, szerelmes Jesus, aki mi erettünk...* kezdősorral, amely 23 versszakban éneklí végig Krisztus szenvedését, és rámutat arra, hogy mindezt az emberiség bűnei okozták (Scena 6.).⁵³

⁵² 1745. április 16. nagypéntek: CSERGŐ Krizogón: *Actio parascevice super illud s. Pauli ad Hebraeos 6 v. 6. Rursum Crucifigentes sibimetiptis Filium Dei et ostentatui habentes' quas vel maxima contigit per avaritae speciem usuram scilicet quam hic describamus.* Kézirata: *Liber Exhibens...*, 1253–1280.

⁵³ Az éneknek nincs nótautalása, csak a rendezői utasításból következtethetünk, hogy az angyalok énekelték szavaikat: „hic fuit cantus Angelorum compatiendum Christo rursus crucifixit”. Kiemelés tőlem: M-S. N; 1745. Scena 6. A *cantus Angelorum* szövegének kézirata: *Liber Exhibens...*, 1269–1270. Az ének szövegét kiadta: MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák, i. m.*, 2009, 384–386. A csíksomlyói misztériumdrámák énekelt részeiről lásd: KÖVÁRI Réka: *Énekek az 1721–1739 között előadott csíksomlyói misztériumjátékokban.* In: *Dráma – múlt, színház – jelen: Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*, szerk. CZIBULA Katalin–EMÖDI András–JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Partium Kiadó, Kolozsvár–Nagyvárad, 2009, 241–258. (Régi Magyar Színház, 4.)

Krisztus szenvedését ebben a színjátékban nem dramatizálták. A 9. jelenetben Krisztus haragra gerjed a vétkekben úszó emberiség ellen: elmondja szenvedésének részleteit, ráolvassa az emberekre bűneiket, végül a pokol gyomrával és kénköves tóval fenyegeti őket, miközben kezében három lándzsát forgat („Hic Christus vibrat 3 Lanceas”). Leginkább az uzsorás fősvények miatt van felháborodva. Ekkor lép a színpadra Mária, és közbenjár az emberi nemzetségért, a rendezői utasítás szerint: „Beata Virgo perorat pro humano genere”. A jelenet teológiai szempontból megalapozott: Szűz Mária, az Irgalmasság Anyja közbenjár Fiánál az emberiségért, az emberek gondjaiért és főként a bűnök bocsánatáért; BEATA VIRGO:

Szerelmes Szent Fiam, szűnjék meg haragod, / Emberi nemzetre te bosszúállásod / Ki ne ontsad rajtuk, nézd irgalmasságod, / És veszedelmektől távoztasd ostorod.

Mennyi sok kínokat szenvedtél érettük, / Hogy önekik lenne örök üdvösségük, / És ha most elvesznek, füstbe mennek ezek, / Légy tehát kegyelmes, esedezem értük.

Sok kínjaid között mennyi epeséget / Lelkemben szenvedtem nagy keserűséget, / Veled együtt sírtam, hogy ők üdvösséget / Nyerhessenek tőled örök békességet.⁵⁴

Mária e sorok elmondása után részletezi fájdalmain, melyeket Fia élete során elszenvedett: Jézus körülmételését, az Egyiptomba való menekülést, Jézus keresztútját, felfeszítését és halálát, végül a keresztről való levételét és temetését. Ezekre a kínokra hivatkozva könyörög Fiánál az emberiségért. BEATA VIRGO:

Körülmételésed volt szomorúságom, / Egyiptomi futás szívbeli sírásom, / Utánad mindenkor volt nagy vigyázásom, / Távol tőled, tőlem okozta bánatom.

⁵⁴ 1745. április 16. Scena 9. Beata Virgo szavai. Forrása: *Liber Exhibens...*, 1277.

Midőn a városban, hogy felfeszítnének, / Zsidóknak seregi
ordítva vittenek, / Ja, hogy aztat láttam, anyai szívemnek /
Sűrűn megindultak könnyei szememnek.

Midőn a keresztfán függöttél, ott voltam, / Nagy kínjaid
láttam, s én is siránkoztam, / Mellem zokogását nagyon
tapasztaltam, / Meghalni teveled mindenkor kész voltam.

Midőn a keresztről tégedet meghalva / Levettünk, s vette-
lek az ölembe sírva, / Akkor az én szívem éppen elájulva /
Volt és minden testem már félig meghalva.

Egyetlen egy fiam, tekints mindezekre, / Felforrott hara-
god emberi nemzetre, / Csendesedjél mostan az én kéré-
semre, / Ne töröld el őket, hajolj kegyelemre!⁵⁵

Szűz Mária saját fájdalmainak érdemére való tekintettel kéri gyermeke irgalmát. A felsorolt fájdalmak száma ugyan nem éri el a hetes számot, de a hagyomány az 1745-ös színjátékban is minden bizonnyal a Hétfájdalmú Mária tiszteletéből származik.⁵⁶ E színjáték cselekményében Krisztus kizárólag Mária szavainak hatására könyörül meg az emberi nemen. A bűnösök zsoltáridézeteket mondva megtérnek, majd Krisztus az angyaloknak és a tékozló fiú atyjának szavaival (Lk 15,11–32) parancsol: öltöztessék fel a megtérőket. A dráma végén az angyalok hálaadásra szólítják fel a penitenciatartókat.

Az 1756-os nagypénteki misztériumjáték egészen megható történetet vázol fel, amelynek főhőse szintén egy, a Bibliában nem szereplő ifjú, Dagobertus. Dagobertus magasztalja a Szentháromságot (Scena 2.), de Mundus (Világ), Caro (Test) és Caupo (Korcsomás) kísértésére – igaz, hogy könnyek között: „Dagobertus deplorat

⁵⁵ 1745. Scena 9. Beata Virgo szavai. Forrása: *Liber Exhibens...*, 1277–1278.

⁵⁶ Kultuszáról bővebben: BÁLINT Sándor: *Ünnepi Kalendárium* 3. Mándala, Szeged, 1998, 309–310. (szeptember 15.); ERDÉLYI Szusanna: *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*. Kalligram, Pozsony, 2001, 2004².

suum statum” – léha életre adja magát: „Példájuk én mostan legyen mindazoknak, akik esztelenül test-ördögnek hisznek és engednek...”⁵⁷ Asmodeus a keresztség és Isten megtagadására buzdítja az ifjú Dagobertust, aki ezt megteszi, és hűséget esküszik az ördögnek. Asmodeus végül Szűz Mária megtagadására biztatta a tévelygő ifjút, de ő erre nem volt hajlandó (Scena 5.). Dagobertus ezek után rádöbben tettére, elhatározza, hogy megtér, és elmegy a templomba. A színpadi példázat szerint Jézus elfordítja tőle az arcát. A dramaturgiai feszültség fokozásaként Dagobertus további könyörgésére a feszület is hátat fordít neki. A dráma csúcspontjaként ezek után Szűz Mária segítségét kéri, aki meghallgatja, nem fordul el tőle, hanem magához emeli és könyörög érte Krisztusnál. DAGOBERTUS megtérő szavai:

Ó, Boldog Szűz, Krisztus Jézus anyja, / Bűnösöknek feltett csillaga, / Megtérteknek kegyes pátrónája, / Segítség szegény lelkem várja, ó, Mária!

Az ég és a föld ellen vétettem, / Isten ellen gonoszt cselekedtem. / De Fiadnál esedezzel értem, / S megbocsátja énnékem rút vétkem, ó, Mária.

BEATA VIRGO vállalja Dagobertus pártfogását és így szól fiához:

Szerelmes Szent Fiam, szűnjék meg haragod, / E szegény bűnösre te bosszúállásod / Ki ne öntséd, inkább nézd irgalmasságod, / És a büntetéstől távoztasd ostorod!

Boldog mennyországot elhagyád érette, / Hogy őneki lenne örök üdvössége.

Egyetlen egy fiam, tekints szent arcodra, / Ne folyjon haragod bűnös fiadra, / Csenedesdj el mostan az én tanácsomra, / Ne töröld el ötet, hajolj irgalomra!

⁵⁷ 1756. április 16. nagypéntek: *Actio parasceveica de Dagoberto*. Scena 5. Dagobertus szavai. Forrása: *Liber Exhibens...*, 124. (A teljes dráma szövege: *Liber Exhibens...*, 115–142.)

KRISZTUS:

Anyai szavaid, én szerelmes dajkám, / Engem meggyőzőnek, szüzen szülő anyám, / Legyen meg kérése, vétékét megbocsátám, / Tartsa meg holtáig szentelt gráciám.

DAGOBERTUS:

Szerelmes Jézusom, szívből hálát adok, / Fertelmes vétkeimből hogy már tiszta vagyok! / Távozzál el tőlem, te világi hívság, / Távol legyen tőlem már testi nyalánkság!⁵⁸

Az 1771 nagypénteken bemutatott misztériumdrámában Synesius és Myrtilus sürgetésére Eusebius megtér, végül Mária lép színre, aki nemcsak Eusebiushoz, hanem az egész emberiséghez kiált, kérve, hogy bűneikkel ne súlyosbítsák ártatlan Fia szenvedéseit.⁵⁹

IV. Összefoglalás módszertani kitekintéssel

Az egész magyar nyelvterületen a szakrális színjátás legtar-
talmasabb, legősibb és a barokk iskolai színjátás világán belül
egyedülálló, karakterisztikus jellegzetességeket hordozó és ma is
közérthető előadásai az erdélyi Csíksomlyón, az obszerváns feren-
ces gimnázium színpadán hangzottak el 1721 és 1786 között. Vol-
taképpen színpadra állított katekizmusként,⁶⁰ élő és szemléletes

⁵⁸ 1756. április 16. Scena 6. *Liber Exhibens...*, 127. E témakörrel bővebben: MEDGYESY S. Norbert: *Maria Advocata – Szűz Mária közbenjáró szerepének ábrázolása a csíksomlyói misztériumjátékokban*. In: (Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontextustörténetek. – *Metamorphosis of the (Drama) texts. Stories of Relation*. I. kötet. Hagyománykezelés, imitációváltozatok – Traditions, Imitations. A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei. Szerk. EGYED Emese–BARTHA Katalin Ágnes–TAR Gabriella Nóra. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011, 76–84.

⁵⁹ Az 1771-es misztériumjáték szövege: *Liber Exhibens...*, 553–565.

⁶⁰ Minták a csíksomlyói könyvgyűjteményből: ILLYÉS István: *Catekizmus avagy Lelki tej*. Az az, a' keresztyéni tudomány kezdetiről, és az üdvösségre

Biblia Pauperumként szólaltak meg rendszeresen a nagypénteki vagy kisebb számban az úrnapi és egy alkalommal a Nagyboldogasszony-ünnepi előadások 80–120 gimnazista diák szereplésével. A ferences paptanárok által írt anyanyelvű, verses misztériumjátékok úgy magyarázták el és egyúttal közérthetően szemléltették a legnehezebb dogmatikai kérdéseket, katolikus hittitkokat, hogy az adott teológiai tétel lényegét az a szereplő fejtette ki, vagy az az allegorikus alak mondta el hús-vér emberként, akiről szól az adott tézis. Tehát nemcsak az adott kérdésről beszélgettek vagy elmélkedtek elvont módon a szereplők, hanem ők maguk mondták el kifejezetten oktató tartalmú szöveggel a saját lényegüket. A csíksomlyói misztériumjátékoknak nemcsak a cselekménye, hanem az isteni (Deus Pater, Verbum, Spiritus Sanctus), az allegorikus (pl. Misericordia Domini, Genus Humanum, Amor Divinus) és a valóságos szerepneve (pl. Beata Virgo, Theologus Catholicus Primus) is tanít és önmagában kifejezi az adott színdarab és a benne megszólaló hittartalom lényegét. A drámák cselekménye élő Biblia Pauperumként tanította a nagyrészt írástudatlan, többzemes létszámban a színielőadások kedvéért is Csíksomlyóra érkező tömeget. Az összes passiójátékot áttekintve elmondható, hogy az Újszövetségből 106 jelenet keretében mutatták be Jézus Krisztus több csodatételét és példabeszédét, valamint a négy evangélium passiójának összeolvasásával a szenvedéstörténetét. Mindezek ószövetségi előképe 71 allegorikus tipológiai megfeleltetéssel szerepelt a csíksomlyói színpadon. A színjátszó diákok és közönség hitbeli ismereteit – a drámák cselekménye mellett – a színpadi hit-

szükségesb reszeiről-vaó tanítások. Mellyeket nevezetes auktorokból össze-szedett, és most másodszor (ötödik részszer öregbitvén) ki-bocsátott. Nyomtatott Nagyszombatban, az Academiai bötükkal, Hörmann János által, 1697. (RMK I. 1512; CsSzM Ltsz. 3650; 4342. Könyvészeti adatai: MUCKENHAUPT: *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I. i. m., 2009, 131–132, nr. 119–120.*)

viták és az egyes szereplők szájából elhangzó verses elmélkedések és okfejtések bővítették. Ezekkel a költői és scenikai-dramaturgiai eszközökkel tanítottak a ferences tanárok alapvető misztériumokat⁶¹ a Szentháromságról, a világ teremtéséről, a bukott angyalok (ördögök) lázadásáról és a világban lévő rossz eredetéről, Jézus Krisztus megtestesüléséről és e világra születéséről, szenvedéséről és annak értelméről; Mária szeplőtelen fogantatásáról, szüzességéről, örömeiről, fájdalmairól, érdemeiről és testi-lelki mennybevételéről, továbbá az Oltáriszentségről, valamint az utolsó ítéletről. Külön említést érdemel a Krisztus megtestesülését, illetve szenvedését eldöntő, késő középkori eredetű égi pör (Consilium Coeleste super Unigenitum) és az 1733-as és 1769-es passiójátékban azzal összekapcsolt arma Christi-jelenet.

A kiváló pasztorális és pedagógiai módszerekkel élő színdarabíró ferencesek és a színjátszó diákok nagyon sokat tettek az elsődleges spirituális cél (a penitenciatartás) eléréseért, és egyben tanították-okították is a sok szereplőben magára ismert és ezért vigaszt váró, hívő sereget.⁶² Tették ezt Kájoni János öröksége nyomán olyan magas irodalmi, (nép)zenei és közérthető népköltészeti stílusban, amely a szent cselekményhez és a Mária-kegyhelyhez illett. Eközben a szereplő diák verstant, éneket, jó kiállást tanult, a szakrális témájú előadással folyamatosan imádkozott és tízezres tömegnek adott hitélményt, amelyért 1725 óta

⁶¹ A liturgia és misztérium kapcsolatáról: Odo CASEL OSB: *Krisztus jelenléte a liturgikus misztériumokban*. Dobszay László fordításában közzétette: CSANÁD Béla: *Alapvető liturgika*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar, Budapest, 1995, 89–99.

⁶² Germuska Veronika történelem–hittanár szakos egyetemi hallgató *A római katolikus hitoktatás története a kezdetektől napjainkig* című szemináriumi dolgozata egy fejezet erejéig vizsgálta néhány csíksomlyói passiójáték-jelenet teológiai tartalmát. (*Oktatás, kultúra és vallásgyakorlat a barokk korban* című történeti szeminárium, PPKE BTK, Piliscsaba, 2020. tavasz; oktató: Medgyesy S. Norbert)

– a megfelelő szentségi feltételekkel – ráadásul teljes búcsúban részesülhetett. A Csíksomlyó-iskola egyik lényeges módszere az volt, hogy a tanulóknak azonnal a legtöbbet adta: a diák maga lehetett egy nagypénteki előadáson akár a Szentháromság egyik személye is. A tanár beemelte az isteni szférába a tanítványát. Az előadás során a gimnazista hittanuló vált hitoktatóvá azáltal, hogy tartalmas és szent szövegeket kikiáltott, eljátszott és elénekelt jó dallamokon, miután a tanár átelmélkedte vele. A napjainkban sokat emlegetett élménypedagógia tartalmas, tényszerű, megfelelően szakrális stílusú és kellőképpen lírai módszerét nyújtották a csíksomlyói ferencesek. Napjainkban való alkalmazása is sok gyümölcsöt teremne.

Záró példaként Donát László Bálint tollából az 1734. évi passiójátékot idézzük, melynek címét Jeremiás Siralmaiból (Sir 1,12) vette: *O vos omnes, qui transitis per viam, attende et videte, si est dolor, sicut dolor meus? – Ó, ti, kik átalmentek az úton, figyeljete és lássátok, van-e oly fájdalom, mint az én fájdalom?* A drámában ábrázolt tengernyi fájdalmat egy záró certamen (vetélkedés) oldja fel: Krisztus keresztye mellett a Dolor (Fájdalom) emberi módon kérdez, mire maga az Amor (Szeretet) felel. A szenvedélyes hangú dialógus végén DOLOR utolsó kérdésére: Hát, ki lehet olyan, kiért cselekedted? / Mert mindnyájan tudják, hogy mindennek élete, / Édes Jézusunknak kereszten áll teste, / Mind mennyben és földön: mondd meg, ki vesztette? // Mert elég gyötrelmem nekem ezt hallani, / Hogy megölték, de vajon kik, azt nem mondja senki...

AMOR adja meg a választ:

Tudd meg bizonyosan, hogy aki megölte, / A Szeretet volt az, aki nem engedte / Élni e világon, mert annyira kedvelte, / Az embernek lelkét annyira szerette!

A Szeretet ölte, az is mennyországból / Hozta le a földre
fényes udvarából, / Emberhez mutatott irgalmasságából, /
Mert lelket vett ember a Szentháromságtól.

Annyira szerette Isten az ember lelkét, / Annyira kedvel-
te az ő üdvösségét, / Elhagyta ezekért maga dicsőségét, /
A Szeretet miatt ontotta ki vérét! Ámen.⁶³

⁶³ 1734. április 23. nagypéntek, Mutatio Scenae; forrása: *Liber Exhibens...*, 953–956. Kritikai kiadásai: MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 2009, 448–458; Demeter Júlia munkájaként: *Ferences iskoladrámák I*, i. m., 2009, 724–733, a dráma 1372–1581. sora; népszerűsítő közzététel: MEDGYESY S.: *Iskoladrámák*, i. m., 2019, 250–257.